

PETR FABIÁN

DYLEMATY WSPIERANIA RODZIN ZASTĘPCZYCH NA PODSTAWIE BADAŃ Z CZECH

ABSTRAKT

Prezentowany artykuł ma na celu przedstawienie współczesnej sytuacji pieczy zastępczej w Czechach. Owa sytuacja przyczynia się do powstania dylematów, których podłożem są zupełnie nowe zagadnienia zawodowe w systemie wspierania rodzin oraz dzieci żyjących poza domem rodzinnym. Dzieci powinny mieć okazję do kształtowania i rozwijania swojej osobowości, jednak proces ten może zostać zaburzony w ich domu rodzinnym. Przedstawione dylematy mogą być dla dzieci zagrożeniem lub szansą na dobry start w dorosłym życiu.

Słowa kluczowe: piecza zastępcza, dzieci żyjące poza domem rodzinnym, więź, szacunek

WPROWADZENIE

Prezentowany artykuł jest kontynuacją moich badań prowadzonych w ramach pracy doktorskiej na temat zmian w pieczy zastępczej (*náhradní rodinná péče*) w Czechach, zachodzących pod wpływem zmian w czeskim prawie dotyczącym tej dziedziny. W ramach badań przeprowadziłem, między innymi, porównania systemu czeskiego z systemami w Polsce, Danii, Słowacji i Wielkiej Brytanii. Artykuł stanowi poszerzenie tych badań w odniesieniu do Czech¹⁾.

Celem artykułu jest pokazanie nowych sytuacji, które obecnie pojawiają się w systemach pieczy zastępczej, i dylematów, które powstają, zapewne nie tylko w Czechach, w systemach wspierania dzieci w zagrożeniu. Owe sytuacje w pieczy zastępczej w dość szczególny sposób nabierają typowych dla rodziny funkcjonującej w społeczeństwie cech, które też bardzo szybko

---

¹⁾ Podstawą artykułu jest referat wygłoszony na konferencji *Dziecko i rodzina w systemie pieczy zastępczej – od wsparcia do usamodzielnienia* w dniach 11–12 kwietnia 2017 r. na Uniwersytecie Śląskim w Cieszynie.

się zmieniają. Chodzi o takie rodziny, jak: patchworkowe, po rozwodzie czy żyjące w konkubinacie. Zmiany w pieczy zastępczej następują w wielu krajach. Według Giberta i in. (2011, s. 255) są to zmiany w filozofii opieki nad dziećmi od systemów ochrony dziecka (*Child protection*) do systemów pomocy rodzinie (*Family service*). W tej dziedzinie nastąpiły zmiany również w Czechach, podobnie jak w Polsce. Te zmiany w ramach pracy z dziećmi zagrożonymi niedostosowaniem społecznym w Czechach zaczęły się w 2013 r. (w Polsce nieco wcześniej). Zasadniczą modyfikacją jest sytuacja, w której ustawa (Vyhláška MPSV 473/2012 Sb) zobowiązuje do utrzymywania kontaktów pomiędzy dziećmi znajdującymi się w pieczy zastępczej i ich biologicznymi rodzicami. W odniesieniu do tej zmiany chcę skupić się na pewnej kwestii dotyczącej problematyki wspierania rodzin zastępczych oraz rodziców biologicznych dzieci żyjących poza domem rodzinnym. Na zakończenie przedstawię analogie pomiędzy problemami społecznymi w kwestii życia rodzinnego.

W badaniu zmian w praktyce pracowników socjalnych już w pierwszej ich fazie dał się zauważyć pewien paradoks. Dzieci przechodzą z domu rodzinnego pod pieczę zastępczą ze względu na konieczność doświadczenia więzi i szacunku, których nie otrzymały od rodziców. W ten sposób dziecko kształtuje więź z rodzicami zastępczymi, nadal jednak celem nadrzędnym w tym procesie jest powrót dziecka do rodziców biologicznych, którzy nie są w stanie zapewnić mu więzi i szacunku, niezbędnych do prawidłowego rozwoju. A co się stanie z więzią pomiędzy opiekunem i dzieckiem?

Na naukową analizę zasługuje zatem zagadnienie zmian ustawowych w całym systemie pieczy zastępczej, które mogą powodować dylematy i swoistą niepewność w sposobie podejścia do tego systemu oraz do samych dzieci zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Zmiany te mogą też stać się nowym wyzwaniem w pracy socjalnej i pedagogicznej, co także zostanie ujęte w poniższych rozważaniach.

PRAKTYCZNE ZMIANY W SYSTEMIE

Podstawowe zmiany w czeskim systemie wprowadzone ustawowo w 2013 r. można scharakteryzować następująco:

- zasadniczą zmianę wprowadza regulacja zakładająca, że rodzina, która nie spełnia swoich obowiązków wychowawczych, ma otrzymać taką pomoc zawodową, aby dzieci nie musiały wchodzić do systemu pieczy zastępczej;

- pełnienie opieki nad dziećmi w rodzinach zastępczych to praca jak każda inna, ma ustawowy status pracy zawodowej (Zákon č. 359/1999 Sb.);
- każda forma pieczy zastępczej jest postrzegana jako tymczasowe rozwiązanie dla dziecka. W końcowym etapie tego procesu dzieci powinny wrócić pod opiekę rodziców biologicznych;
- każda rodzina zastępcza jest przypisana do określonej organizacji, która ma obowiązek wspierania i niesienia pomocy w zakresie pieczy zastępczej;
- opieka w środowisku rodzinnym ma pierwszeństwo przed opieką instytucjonalną;
- rodziny, których dzieci znajdują się w pieczy zastępczej, nie otrzymują wsparcia i nie są poddane psychoterapii;
- w Czechach, w przeciwieństwie do Polski, nie istnieje element wsparcia w postaci asystenta rodziny.

Zmiany towarzyszące:

- organizacja wspierająca rodziców zastępczych ma obowiązek umożliwiania kontaktów pomiędzy dziećmi znajdującymi się w pieczy zastępczej i ich rodzicami biologicznymi (Vyhláška MPSV 473/2012 Sb.);
- dziecko znajdujące się w opiece zastępczej nie powinno jeździć razem z opiekunami na wakacje.

W odniesieniu do tych zmian pojawiają się nowe pytania dotyczące zaspokajania potrzeb niezbędnych do prawidłowego rozwoju dzieci. Systemy się zmieniają, lecz potrzeby dzieci konieczne do rozwoju ich osobowości ciągle pozostają te same. Poszukując odpowiedzi na te pytania, będę analizował poszczególne dylematy, które pojawiają się w zetknięciu z nową sytuacją. Dylematy należy tu rozumieć jako zagadnienia nieposiadające jednoznacznej odpowiedzi.

Dylemat 1: Czy jesteśmy zobowiązani pracować nad rodziną dysfunkcyjną wtedy, gdy dzieci znajdują się poza domem, czy raczej prowadzić sanację z dziećmi w ich rodzinnym domu?

Zarówno w czeskim, jak i w polskim porządku prawnym jest zapewniona ochrona dziecka i rodziny. Istnieje również wiele organizacji zajmujących się tą problematyką. Często bywa tak, że o kłopotach w rodzinie dowiadujemy się, kiedy jest już za późno, czyli w momencie, kiedy najstarsze dziec-

ko osiąga wiek szkolny, a rodzina liczy więcej dzieci, które mają już osobiste doświadczenia z pewnym rodzajem życia rodzinnego i pewnym sposobem wychowywania. Na tym etapie można już mówić o dzieciach z początkami syndromu DDD – dorosłych dzieci z rodzin dysfunkcyjnych (w Czechach to pojęcie nie jest używane). W takiej sytuacji sąd wydaje decyzję o nadzorze kuratorskim mającym na celu pomoc w sprawowaniu władzy rodzicielskiej. Problem omawianego dylematu polega na tym, że:

- żaden z rodziców nie prosi o pomoc, kurator lub dana instytucja wspierająca rodzinę zostaje zaś przydzielona sądownie;
- rodzice nie mają potrzeby zmian, oni jedynie powtarzają model, którego sami doświadczyli w ich domu rodzinnym.

Nie chodzi tutaj o dylemat dotyczący sposobu pomocy, raczej pytanie brzmi: czy wprowadzać zmiany, kiedy dzieci są jeszcze w rodzinie biologicznej, czy też w momencie gdy znajdują się poza domem rodzinnym, najlepiej w rodzinie zastępczej?

Zasadnicze zmienne w rodzinie:

- liczba dzieci;
- rozstrzygnięcie sądu dotyczące umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej;
- historyczne modele w rodzinie;
- motywacja do zmiany podejścia do dzieci i sposobu życia rodzinnego.

Sytuacja pomocy dzieciom w rodzinie:

- dzieci mają doświadczenie zmian i żyją pośród zmian. Mogą one też aktywnie uczestniczyć we wszystkich zmianach, które są wprowadzone do życia rodzinnego i stosunku rodziców do dzieci. Dotyczy to również zmian więzi pomiędzy rodzicami;
- w przypadku gdy dzieci pozostaną w domu rodzinnym, rodzice nie będą mieli możliwości uchylenia się od obowiązków rodzicielskich;
- jeżeli zostaną wprowadzone zmiany, będą one zachodzić powoli. Konieczne jest stopniowe ich wprowadzanie ze względu na liczbę zmian oraz zmęczenie rodziców;
- przy zastosowaniu zmian życia rodzinnego, rodzice mogą szybciej dostrzec postępy, co w konsekwencji wzmacnia ich motywację.

W czasie niesienia pomocy rodzinie, gdy dzieci znajdują się poza domem rodzinnym:

- rodzice mogą odpocząć od obowiązków rodzicielskich, co daje im czas na refleksję nad koniecznością zmian;
- rodzice zyskują czas na zmianę poglądu na swoje dzieciństwo;

- dzieci mogą doświadczyć innego życia rodzinnego, które jest bardziej zorientowane na dzieci, poprzez bliskość i szacunek w relacjach pomiędzy wszystkimi członkami rodziny;
- dla rodziców sytuacja, w której nie muszą oni pełnić swoich obowiązków rodzicielskich, jest na tyle wygodna, że całkowicie tracą motywację do zmian życia rodzinnego.

Dylemat 2: Kto jest rodzicem?

Bardzo często doświadczamy sytuacji, w której dzieci spędzają długi czas w rodzinnej pieczy zastępczej. Zazwyczaj dzieje się tak, kiedy rodzice biologiczni nie chcą lub nie mają potrzeby zmian w podejściu do dzieci i szanowania potrzeb dziecka. W takim wypadku organizacja wspierająca rodziców zastępczych powinna organizować spotkania pomiędzy dziećmi w pieczy zastępczej i rodzicami biologicznymi. Takie spotkania przeprowadza się zazwyczaj na terenie neutralnym dla wszystkich. Warto dodać, że obowiązek ten jest wzorowany na rozwiązaniu przyjętym w Wielkiej Brytanii, zawartym w nieaktualnej już ustawie o ochronie dzieci (Children Act, 1989). Na podstawie nowelizacji tej ustawy w 2004 r. nastąpiła zmiana, która zakłada, że kontakt pomiędzy dzieckiem w rodzinnej pieczy zastępczej i rodzicami biologicznymi jest możliwy jedynie w przypadku, kiedy rodzice biologiczni przechodzą terapię kierowaną w taki sposób, że nie wchodzi w kolizję z ideą pieczy zastępczej (Children Act, 2004).

W analizowanym tu dylemacie chodzi o to, kto jest właściwym rodzicem. Czy rodzicem jest ten wychowawca, który daje dziecku bezpieczeństwo i zapewnia szacunek dla jego potrzeb, czy ten, kto dał dziecku życie? Według Zdenka Matějčka – wybitnego psychologa czeskiego, który całe życie zawodowe spędził nad problematyką deprivacji potrzeb dzieci – rodzicem jest ta osoba, która dała dzieciaku możliwość „przeżycia rodziny”. Ten stan – przeżycie „domu” (z cz. *domov* – dom rodzinny) – nazywa on rodzicielstwem psychologicznym (Matějček, 1999). Psychologowie twierdzą, że zasadnicze jest rodzicielstwo psychologiczne. Natomiast prawo czeskie stanowi, że dla dziecka jest ważniejsze rodzicielstwo biologiczne (Občanský zákoník – č. 89/2012 Sb).

Zadaniem rodziców zastępczych jest zapewnienie więzi między wychowawcą i dzieckiem. Jednakże piecza zastępcza jest zorientowana na powrót dziecka pod opiekę rodziców, którzy w pewnym sensie „przenieśli” dzieci

pod pieczę zastępczą. Takie dziecko znajduje się w sytuacji, w której na pierwszym planie kształtuje się więź z opiekunami, a jednocześnie utrzymuje kontakty z rodziną biologiczną. W dzisiejszych czasach kontakty te przyjmują różną formę. Mogą być one utrzymywane za pomocą komunikatorów, takich jak Wazzup czy też sieci społecznościowych, jak Facebook, Twitter. Rodzice biologiczni mogą – i nawet tak się często dzieje – przeżywać poczucie straty dziecka i rozczarowanie ze swojego rodzicielstwa. Konsekwencją takiej sytuacji jest walka o względy dziecka, przypominająca rozwiedzionych rodziców używających dziecka jako narzędzia zemsty na byłym już partnerze.

Dylemat 3: Czy piecza zastępcza jest domem dla dzieci, czy też jest przejściowym okresem życia?

Ten dylemat jest bardzo ściśle związany z dylematem wcześniejszym. Nic nie wskazuje na to, że Zdeněk Matějček lub John Bolwby mylili się co do potrzeb dzieci koniecznych do ich rozwoju. Dylemat wynika z założenia, że dziecko powinno być przygotowane na powrót do rodziny biologicznej. W praktyce dzieci w pieczy zastępczej bardzo szybko nazywają opiekunów mianem „ojca” i „matki”. Takie podejście jest wyrazem poszukiwania poczucia bezpieczeństwa. Wszyscy uczestnicy opieki mogą przeżywać kłopoty związane z tą trudną sytuacją, nawet jeżeli nie posiadają narzędzi zmuszających rodziców biologicznych do zmiany ich życia oraz wzajemnych relacji.

Jeżeli założymy, że piecza zastępcza jest tylko przejściowym etapem dla dziecka, zabierzemy mu możliwość dorastania w normalnej rodzinie i zbudowania więzi z opiekunami. Jednakże przyjmując, że dziecko pozostanie w rodzinie zastępczej aż do osiągnięcia pełnoletności, zabierzemy rodzicom biologicznym motywację do zmian. W jakim więc celu rodzice biologiczni mają wprowadzać jakąkolwiek zmianę w swoim życiu, skoro ich dziecko i tak pozostanie poza swoim domem rodzinnym? Z opisywaną sytuacją łączy się następny dylemat.

Dylemat 4: Które miejsce będzie dla dorosłego już dziecka „domem”, do którego zawsze może wrócić?

Dzieci, które przeszły przez opiekę instytucjonalną, mają w tej kwestii pewne zdanie. W kontekście domu dziecka, dziecko wchodzi w dorosłość

życie ma przed sobą dwie drogi: albo samo szuka sobie mieszkania i pracy, albo powraca do domu rodziców biologicznych i stamtąd rozpoczyna swoje dorosłe i niezależne życie. W sytuacji pieczy zastępczej sytuacja jest zgoła inna. Rodzinna opieka zastępcza opiera się na więzi pomiędzy opiekunem i dzieckiem. Ta więź polega na zaufaniu, szacunku, na byciu „w domu” już na zawsze, a nie jedynie przez pewien czas.

Według Robina Sena i Karen Broadhurst (2011) najlepszym podejściem w pieczy zastępczej jest stan, kiedy dziecko znajduje się u swoich opiekunów przez cały okres swojego dzieciństwa do czasu osiągnięcia pełni sił do rozpoczęcia samodzielnego życia. Taki wniosek może podważać poglądy na wcześniejsze opisywane dylematy. Dziecko żyjące w rodzinie zastępczej z dobrymi kontaktami z rodziną biologiczną ma kontakt ze swoją właściwą historią. Jest świadome trudności wychowywania i ma możliwość łatwiejszego startu w dorosłe i samodzielne życie.

Dylemat 5: Czy piecza zastępcza jest zawodem, czy jest to misja?

Ustawa z 2013 r. przeistoczyła opiekę zastępczą w zawód. Opiekun otrzymuje pewną pensję, która odpowiada średniej pensji w Czechach. Wymagania dotyczące edukacji tych osób nie są wysokie.

Jeżeli opiekun będzie podchodził do świadczenia pieczy zastępczej jak do zawodu, to:

- dziecku trudno przyjąć opiekę;
- dziecko może poczuć się traktowane przedmiotowo, tzn. jako źródło utrzymania dla swoich opiekunów. Może to skutkować brakiem motywacji do wypełniania obowiązków domowych;
- cały system pieczy zastępczej potrzebuje dzieci, aby prawidłowo funkcjonować, gdyż jest on powiązany z dużą liczbą organizacji i finansów;
- w dorosłym życiu dziecka nikt z opiekunów nie powinien interesować się jego losem;
- opiekunowie będą spędzać urlopy bez swoich podopiecznych (jako pracownicy zawodowi mają do tego prawo).

Jeżeli opiekun będzie podchodził do swojej pracy jak do misji, to:

- będzie traktował wszystkie dzieci jak własne;
- los dziecka w jego dorosłym życiu nie będzie mu obojętny;
- dziecko może pozytywnie odczuć przyjęcie go do rodziny oraz okazywany mu szacunek;

- pensja otrzymywana przez opiekuna za jego pracę będzie nieistotna dla jego podopiecznych;
- w pewnym sensie będzie otwarte pole dialogu pomiędzy rodzicami zastępczymi i rodzicami biologicznymi (Skoviera, 2015).

ZAKOŃCZENIE

Współczesne trendy w Czechach, tj. ukierunkowanie na rodziców biologicznych, doprowadziły do opisywanej sytuacji. Przedstawione dylematy występują w związku tylko z niewielką częścią możliwości i ryzyk, jakie niesie rodzinna piecza zastępcza. Powstaje tutaj pytanie o cel naszej troski. Czy szukamy dla dzieci rodziny, czy też szukamy czegoś na wzór obozu harcerskiego, który oferuje wpajanie pewnych wartości gdzieś poza domem?

Dla opisywanych sytuacji istnieje wiele pozytywnie uwarunkowanych rozwiązań. Czasami, myśląc o celach pieczy zastępczej, kierujemy się przecuciem opartym na doświadczeniach z pracy socjalnej z dziećmi. Współcześnie w naukach zajmujących się strukturą i funkcjonowaniem firm zarządzanie opiera się na modelach żywych organizmów. Wszystkie systemy są systemami połączonymi i pojedyncza zmiana zmienia cały system. Jeden z teoretyków systemów mówi, że lokalne polepszenie przynosi globalne pogorszenie (Kostroň, 1997).

Warto jednak zauważyć, że zmiany modelu rodziny w świecie są bardzo duże. Te zmiany wywołują problemy podobne do opisywanych, tyle że dotyczą środowiska rodzin dotkniętych rozwodem, żyjących z nowym partnerem. Brytyjski socjolog Anthony Giddens (1999, s. 113) opisuje współczesną rodzinę w różnych obszarach. Mówi o *patchwork family*, współczesnym modelu rodziny, której członkowie weszli w nowe związki i razem wychowują potomstwo z poprzednich związków. Takie dzieci doświadczają różnych modeli wychowawczych, powielanych przez kilka pokoleń – matkę, ojca, nowego partnera matki i ojca, a nawet dziadków z czterech stron. Giddens szczególną uwagę kieruje na nowe kwestie w wychowywaniu dzieci. W podobnym tonie na ten temat mówi Václav Cílek. Twierdzi on, że niedocenianie tych zmian przynosi konsekwencje w postaci dorosłych już dzieci pozostających w domu na bezrobociu. Sytuacja ta nosi miano syndromu „mama hotel i ojciec bank” (Cílek i in., 2012).

W projekcie refleksyjnej jaźni i demokratyzacji rodziny Giddens wskazuje na konieczność zmian, ukierunkowanych na budowanie rodziny opartej na wartościach wykraczających poza konsumenckie życie. Projekt refleksyj-

nej jaźni jest kierowany na kształtowanie młodej generacji tak, aby potrafiła rozróżnić, pomiędzy jakością i ilością w życiu, aby posiadała umiejętność dialogu, umiejętność dotrzymywania umowy i odeszła od hierarchicznej organizacji rodziny.

Przedstawione problemy w konfrontacji Giddensa oraz innych socjologów można porównać do eksperymentu mającego na celu zebranie doświadczeń, które posłużą do kształtowania całej społeczności, współczesnej rodziny i życia rodzinnego. Przedstawione dylematy są bowiem odzwierciedleniem szerokiego wachlarza problemów życia rodzinnego, które pojawiają się wraz ze zmieniającym się społeczeństwem. Tylko od nas zależy, czy nasze doświadczenia wyjdą poza obszar opieki zastępczej oraz czy będziemy zdolni do współpracy z innymi specjalistami w zakresie nowych wyzwań społecznych, dzięki czemu będziemy mogli nawet obniżyć liczbę dzieci potrzebujących opieki.

BIBLIOGRAFIA

- Children Act (1989). <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/section/1>, dostęp: 8.12.2017.
- Children Act (2004). kap. General function. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/31/contents>, dostęp: 8.12.2017.
- Cílek, V., Parton, N., Skivenes, M. (2012). *Problédni si tu zemi: i když vidíme jen obyčejné věci, stejně toho vidíme hodne*. 1. vyd. Praha: Dokořán.
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Kostroň, L. (1997). *Řízení lidských zdrojů*. Brno: Brno Business School Podnikatelské fakulty VUT.
- Občanský zákoník – č. 89/2012 Sb. <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>, dostęp: 8.01.2018.
- Sen, R., Broadhurst, K. (2011). Contact between children in out-of-home placements and their family and friends networks: a research review. [cit. 2017.01.15]. <https://www.researchgate.net/publication/23315165>, dostęp: 4.09.2017.
- Škoviera, A. (2015). *Mala polepšovňa*. Bratislava: Petrus, 2005, reprint.
- Vyhláška MPSV 473/2012 Sb. <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-473#p6>, dostęp: 23.01.2018.
- Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí. <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>, dostęp: 3.01.2018.

DILEMMAS CONCERNING SUPPORT FOR FOSTER FAMILIES BASED ON RESEARCH FROM THE CZECH REPUBLIC

ABSTRACT

The following article aims to present the contemporary situation of foster care in the Czech Republic. The overall situation contributes to many dilemmas that occur as new situations arise in the foster care system and in the context of children living outside the family home.

Children ought to be given a possibility to develop their personality. The process, however, can be disturbed in their family home. The presented dilemmas can cause danger to children or become a promise of a good start in their adult life.

Key words: foster care, child out-of-home, attachment, respect